

ENSALMOS PARA CURAR AS VERRUGAS, AS DOENZAS DE BOCA, AS HERNIAS INFANTÍS, O FOGOSALVO, A ERISIPELA E AS ÚCERAS.

Ao facer mención das diferentes terapias etnomédicas empregadas na provincia lucense é mester distinguir tres sistemas terapéuticos, tamén chamados por algúns autores “discursos terapéuticos”¹.

O primeiro sistema está relacionado coa menciña científico-experimental de carácter obxectivo que está regulada por unha terapia química. Este arquetipo, axeitado aos diferentes centros ambulatorios e hospitalarios, baséase na racionalidade biolóxica.

Un segundo modelo de base empírico-natural amosa un carácter máis humano e sociable. Nel incluímos ás mulleres, que amosan unha importante operatividade no uso de purgantes, vomitivos, aplicación de emplastos, ventosas etc; aos que practican a fitoterapia é dicir a sandación mediante herbas, e, tamén, aos compostores de ósos.

Finalmente, un terceiro modelo constituído por un “corpus” heteroxéneo de prácticas ligadas á relixiosidade popular, que teñen como finalidade á profilaxe e sandación de diferenfes doenzas. Nesta categoría cómpre incluír aos curandeiros-ensalmadores, que levan a cabo a súa función mediante o uso de fórmulas verbais. Éstas, que popularmente reciben o nome de ensalmos, son disertacións que unha persoa dirixe a unha entidade sagrada coa finalidade de obter a curación dunha doenza propia ou allea. Están provistas de elementos da menciña popular e de frases pertencentes a oracións do ritual cristián. O ensalmador sitúase como intermediario entre a divindade e a persoa que precisa a cura. Por outra banda, a todo ensalmo se lle otorga un poder inmanente e, ademais, só poderan ser revelados a outras persoas en circunstancias moi especiais segundo normas baseadas na tradición. Polo tanto, no caso de que se infrinxa esta normativa o ensalmo perdería o seu poder terapéutico².

¹ FIDALGO SANTAMARIÑA, Xosé Antón. “Nas terras da Cova da Serpe: Prácticas terapéuticas e consecución da saúde”, en *Medicina Popular e Antropoloxía da saúde*. Actas do Simposio Internacional en homenaxe a D. Antonio Fraguas, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 1997, páxs. 191-127.

² MARTÍ I PÉREZ, Joseph. “El ensalmo terapéutico y su tipología”, en *RDTP. XLIV*, Madrid, 1989, páx. 162.

I. ENSALMOS PARA SANDAR AS VERRUGAS.

A verruga é un vulto, prominencia da pel; espulla, espunlla³.

En S. Román da Retorta (Guntín) levábase a cabo o seguinte ritual para curar as verrugas: Hai unha roca que ten un oco cheo de auga que, segundo a tradición, nunca seca. O que tiña verrugas frotabaas coa auga deste oco, deixaba unha esmola no seu interior e pronunciaba as seguintes palabras.

**Verruguiñas teño,
verruguiñas deixo,
e marchome para casa
sen mirar para atrás⁴**

En Montecubeiro (Castroverde), para sandar este mal, fregábase o dedo ou dedos, que tiñan verrugas, nunha noite estrelada, dicindo:

**Estrela para aquí,
verruga para alí⁵.**

Na comunidade de Esgrade de Cubilledo (Baleira), mentres tiraban areas de sal ó lume, recitaban o seguinte ensalmo para expulsar esta doenza:

**Verrugas traigo,
verrugos teño.
aquí as deixo,
e voume correndo⁶.**

No concello de Mondoñedo, non había mellor cousa para erradicar as verrugas que cocer unha bola de pan, cóllela e lévala, na compañía dun can, á beira dun río onde a auga corra ben, e dicir as seguintes palabras:

**Toma cán,
verrugos e pan,
que n-o corrente d'ó río se tirarán.
Polo poder que Dios tén
y-a Virxen María. Amén⁷.**

³ CARBALLEIRA ANLLO, Xose M^a, ARES VÁZQUEZ, Carmen, HERMIDA GULÍAS, Carme e outros. Ob. cit, páx, 1957.

⁴ GARCÍA NÚÑEZ, M^a del Carmen. De S. Román da Retorta (Guntín).

⁵ Falta.

⁶ FERNÁNDEZ, Emérita. De Esgrade de Cubilledo.

⁷ LENCE SANAR, Eduardo. *Etnografía mindoniense*, Santiago de Compostela: Edición de Armando Requeixo. Follas Novas, 2000, páx. 134.

En Sudros (S. Pedro do Río) (A Fonsagrada), cando o forno estaba preparado para botar o pan, o doente collía unha presa de sal e tirabaa no forno mentres dicía:

**Verrugas traigo,
verrugas vendo,
botoas no forno
e marcho correndo⁸.**

Na parroquia de Vilameñe (Taboada), cando unha persoa está cocendo o pan, lévanse unhas areas de sal e mencionase a seguinte fórmula:

**Verruguiñas teño,
verruguiñas vendo,
verruguiñas deixo
a quen está cocendo⁹.**

Logo bótanse as areas de sal ó forno e as verrugas irán desaparecendo.

Na comunidade de Villarente (Abadín), para erradicar esta doenza, metíanse varias areas de sal nunha bolsa, íase con ela a un cruce de camiños e alí recitábase a seguinte fórmula:

**Verrugas traigo,
verrugas levo,
verrugas deixo
pra quen colla esto¹⁰.**

Logo deixábase alí a bolsa.

En Pígara (Guitiriz), cando se cocía na casa ou na dunha veciña, facíase un boliño de pan sen fermentar e citábanse as seguintes palabras:

**Verruguiñas traigo,
verruguiñas vendo,
deixote quedar (tírase o bolo dentro do forno)
e voume correndo¹¹.**

En Cabreiros (Xermade), as verrugas curábanse cunha vara de salgueiro pelada, que era mester botar por riba da cabeza dicindo:

**Verrugas traigo,
verrugas vendo,
tiro con elas
e vome correndo¹².**

⁸ LÓPEZ LÓPEZ, Amadora. De Sudros, 83 anos.

⁹ FRÍAS LÓPEZ, Paulino. De Vilameñe (Taboada), 76 anos.

¹⁰ RODRÍGUEZ LEAL, Edmunda. De Villarente, 69 anos.

¹¹ LÓPEZ FELPETO, M^a del Carmen. De Pígara (Guitiriz).

¹² SAITO RAMOS, Laura. De Cabreiros (Xermade), de 86 anos.

En Cabreiros (Xermade), para erradicar esta doenza, collíase un pao e atábaselle unha cinta do pelo; logo íase a un matorral elevado, dábase unhas cantas voltas e tirábase o pao lonxe sen ver onde caía, dicindo ó mesmo tempo:

**Verrugas teño,
verrugos vexo,
tiro co pao
e escapo correndo¹³.**

Se o ritual saía ben as verrugas quedábanse no pao.

Nas Nogais, para expulsar o mal, levábanse oito fabas, garbanzos ou legumes envoltas nun pano e depositábanse á entrada dunha ponte mentres se facía referencia á seguinte fórmula:

**Eu vos amarro eiquí,
para que nunca voltedes a min¹⁴.**

O ritual repetíase tantas veces como fose mester ata a curación do doente.

No Freixo (A Fonsagrada), para expulsar as verrugas, tirábase un puñado de sal no lume e dicíanse as seguintes palabras:

**Verrugas teño,
verrugos vendo,
tíroas ó lume
e marchó correndo¹⁵.**

En Corbelle (Vilalba), para erradicar as verrugas, frotábanse cunha verza de procedencia descoñecida, pronunciando o seguinte esconxuro:

**Verrugas traigo,
verrugos vendo,
aquí as deixo,
e voume correndo¹⁶.**

Logo, había que deixar a verza nun lugar descoñecido e repetir o ensalmo cun painoso durante nove días consecutivos.

En Grolos (Guntín), usábase o seguinte ensalmo para sandar as verrugas:

**Toma can,
verrugos e pan,
a ti se che quedan
e a min se me van.
Ti quedas comendo**

¹³ GATO SEISIDE, Celestino. De Cabreiros (Xermade),

¹⁴ Das Nogais.

¹⁵ FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, Otilia. Do Freixo (A Fonsagrada).

¹⁶ PRIMITIVA. De Corbelle (Vilalba). 81 anos.

**e eu marcho correndo.
Co poder de Deus
e da Virxe María,
un padrenuestro
e un avemaría¹⁷.**

En Guitiriz, para erradicar a doenza, collíase un trozo de touciño, pasábase pola verruga e poñíase por riba dunha porta colgando; logo pronunciábase o seguinte ensalmo:

**Verruguiñas traigo
verruguiñas vendo,
aquí as colgo
e marcho correndo¹⁸.**

A medida que o touciño ía secando, as verrugas tamén ían secando ata desaparecer.

En Vilapedre (Vilalba), para quitar as verrugas, o sandador collía un bolo de pan recién forneado. Logo, ía collendo anacos deste bolo e frotábaoos sobre a verruga, mentres dicía o seguinte ensalmo:

**Toma can,
verrugas e pan,
a ti se che quedan
e a min se me van¹⁹.**

Seguidamente, tiraba o anaquiño de pan e volvía a facer a práctica con outro e así sucesivamente. Este ritual levábase a cabo nove veces durante o día.

En Gracián (Castroverde), frotábanse as verrugas con pan e, logo, dáselle a comer a un can, recitando as seguintes palabras:

**Toma can,
verrugas e pan,
a ti se che quedan
y a min se me van²⁰.**

En Santa Mariña do Monte (Monforte), pasábase tres veces unha vara de salgueiro ben pelada por riba das verrugas. Ao mesmo tempo, dicíanse as seguintes palabras:

**Verruguiñas teño,
verruguiñas vendo,
tiro ca vara
e voume correndo²¹.**

¹⁷ LÓPEZ, Angelina. De Grolos (Guntín), 71 anos.

¹⁸ VERES, Rogelio. De Guitiriz, 77 anos.

¹⁹ BALSEIRO OROSA, Edelmira. De Vilapedre (Vilalba), 79 anos.

²⁰ LOZANO DOCANDO, Carmen. De Gracián (Castroverde), 82 anos.

²¹ RODRÍGUEZ LÓPEZ, Dionisia. De Santa Mariña do Monte (Monforte de Lemos), de 75 anos.

Mentres se dicía a última frase tirábase a vara hacia atrás e saíase correndo sen mirar para ela.

En Laguas (S. Pedro de Neiro), para sandar as verrugas hai que encender o forno de leña. Logo, frótase a verruga e dícese:

Vaite miña verruguíña, vaite, e non volvas²².

Logo, a sal tirábase ao forno.

Isto faise durante unha semana a calquer hora do día.

En Castromaior (Abadín), pronunciábanse as seguintes palabras:

**Fulano de tal que ten as verrugas,
Dios llas saque e a Virxen María tamén,
polo poder que ambos ten²³.**

Logo, rezábase un painoso nove veces seguidas, durante nove días consecutivos.

Na Espiñeira (S. Cosme de Barreiros) sandábase a doenza collendo tantos garbanzos ,coma verrugas se tiñan, e pasándoos por riba destas; logo tirábanse a un pozo ou a unha fonte, repetindo por cada garbanzo que se botaba o seguinte ensalmo:

**Verruguíñas teño,
verruguiñas vendo,
aquí chas deixo
e voume correndo²⁴.**

As verrugas desaparecían en pouco tempo.

En Viladaíde (S. Cosme de Barreiros), usábanse graos de millo en vez de garbanzos; estes pasábanse polas verrugas mentres se recitaba o mesmo ensalmo que na Espiñeira por cada grao de millo; logo envolvíanse nun pano e deixábanse nun cruce de camiños o carón dun cruceiro²⁵.

Na Espiñeira tamén se curaba a doenza indo á misa e no momento no que o crego levantaba a hostia dicíase:

Santo, santo, verrugas ó prado²⁶.

Estas desaparecían en poucos días.

En Ligonde (Monterroso), para afastar a doenza, dicíanse, durante nove noites seguidas, as seguintes palabras, comezando en noite de lúa chea:

²²

²³ RODRÍGUEZ PRADO, María. De Castromaior (Abadín), de 80 anos.

²⁴ VEIGA, María. Da Espiñeira (S. Cosme de Barreiros), 80 anos.

²⁵ Descendentes de VÁZQUEZ, Divina. De Viladaíde (S. Cosme de Barreiros).

²⁶ ROZAS, Francisca. Da Espiñeira (S. Cosme de Barreiros), de 66 anos.

**Na vela queimadas,
no lume gravadas,
na terra gardadas,
no ceio enterradas,
miñas verrugas curadas²⁷.**

En Cereixedo (Cervantes), para facer que as verrugas desaparecesen, collían a auga que atopaban nalgún burato dunha pedra, e pasábana polo lugar da verruga ou verrugas, ó tempo que dicían:

**Auga de pena,
aire que te brea,
sol que te enxuga,
quitame esta verruga²⁸.**

Este ritual tiñan que facelo tres veces, xa que senón non desaparecían totalmente.

Na comunidade da Balsa (Muras), para curar a doenza, facíanse nove boliños de pan –o máis iguais que se poida–; logo íanse frotando as verrugas cos boliños feitos, chamábase ó can e dáballes os boliños dicindo:

**Toma can verrugas
e pan²⁹.**

II. ENSALMOS PARA CURAS AS DOENZAS RELACIONADAS COA BOCA.

1. ENFERMIDADES DA LINGOA.

Na parroquia de Cereixedo (Cervantes), para afastar o mal, metíase a lingoa na auga e rascábase cun peso de prata, mentres se dicía a seguinte fórmula:

**Aliporca, aliporqueira,
vaite á pedra lavandeira,
cuando no es gallo a cantar,
no es hijo de madre a llorar³⁰.**

En Sudros (S. Pedro do Río), para sandar as lilas³¹, collíanse nove anacos de pan e, diante dun can, pronunciábase o seguinte ensalmo, mentres se pasaba lixeiramente pola lingoa un cacho de pan:

Toma can,

²⁷ VILA VILA, Aurea. De Ligonde (Monterroso), de 82 anos.

²⁸ DIGÓN ÁLVAREZ, Mª Clarisa. De Cereixedo (Cervantes), 73 anos.

²⁹ Virginia Pardiño Trastoi, da Balsa (Muras), 86 anos.

³⁰ AMIGO ALBA, José. De Cereixedo (Cervantes), 97 anos.

³¹ CARBALLEIRA ANLLO, Xose M^a, ARES VÁZQUEZ, Carmen, HERMIDA GULÍAS, Carme e outros. Ob. cit, páx. 1187.

“ É unha enfermidade propia dos nenos que se manifesta coa aparición de grans na lingoa”

**lilas e pan,
a ti se che pegan
e a min se me van³².**

Tamén se podía dicir do seguinte xeito:

**Toma can,
lilas e pan,
as lilas a secar
e o can a medrar³³.**

O ensalmo recitábase nove veces, por cada unha das cales dabaselle ó can un trozo de pan.

No concello de Bóveda, para sandar a doenza, empregábase a seguinte fórmula:

**Lilas traigo,
lilas vendo,
deixoas no rego
e voume correndo³⁴.**

En San Pedro Neiro (Fonsagrada), para tratar o picor da lingua cando un can che tocaba a comida realizábase o seguinte ritual:

Cun anaco de pan frotábase a lingua. Logo, tirábase ao can dicindo:

**Toma can,
cachuchas e pan.
A min se me van,
e a ti se che quedan³⁵.**

O ritual levábase a cabo unha soa vez, cando se comezaba a sentir o picor.

2. ENFERMIDADES DAS MOAS.

En Mosteiro (Palas de Rei), para quitar a dor de moas, o doente santiguábase o primeiro día de lúa nova e, mirando cara ela, decía a seguinte fórmula:

**Lúa nova
bendito sea
o anxo que te renova,
para que non me doa,
dente nin moa.
Coa intención de Deus
e da Virxen María,**

³² LÓPEZ LÓPEZ, Amadora. De Sudros (S. Pedro do Río) (A Fonsagrada), 83 anos.

³³ “ “ “ “ “ “ “ “ “

³⁴ Informante de Bóveda.

³⁵ GONZÁLEZ LÓPEZ, Nieves. Laguas (S. Pedro de Neiro) (Fonsagrada).

**recemos un padrenuestro
e unha avemaría³⁶.**

En Sudros (S. Pedro do Río) (A Fonsagrada), para erradicar a dor de moas, tomábase un pouco de augardente e retíase na boca certo tempo; logo recitábanse as seguintes palabras:

**Se a Virxen María
me quita a dor,
encoméndome a ela
sen ningún rencor³⁷.**

Na Poboia do S. Xiao (Láncara), empregábase a seguinte pregaria para sacar a dor de moas e dentes:

**Estaba Santa Apolonia
en la puerta de su casa,
la Virgen pasó y le dijo:
¿Qué haces Apolonia de mi alma?
Aquí estoy señora mía,
no duermo sino velo,
que de un dolor de muelas
dormir no puedo.
La Virgen le dijo:
Agárrate de este niño reluciente,
que tengo en mi vientre
y jamás te dolerán
ni muelas ni dientes³⁸.**

En Cabreiros (Xermade), para quitar a dor, recitábase o seguinte ensalmo:

**Sta. Apolonia
¿qué haces aí sobre una piedra?
Aquí me trae
mi dolor de muelas.
Si es un gusano se quitará;
si es una gota se irá³⁹.**

Na parroquia de Carlín (Friol), para erradicar a dor de moas, empregábanse as seguintes palabras:

**Estaba Santa Polonia
en la puerta de su casa,
la Virgen pasó y le dijo:
¿Qué haces Polonia de mi alma?
Aquí estoy señora mía,**

³⁶ ARIAS GÓMEZ, Carmen. De Mosteiro (Palas de Rei).

³⁷ Amadora LÓPEZ LÓPEZ, Amadora. De Sudros (S. Pedro do Río) (A Fonsagrada), 83 anos.

³⁸ RIVERA ARIAS, Elena. Da Poboia do S. Xiao (Láncara), 78 anos.

³⁹ RAMOS, Mercedes. De Cabreiros (Xermade).

**no durmo sino velo,
que de un dolor de muelas
dormir no puedo.
Y la Virgen le dijo:
Agárrate de este niño reluciente
que tengo en mi vientre
y jamás te dolerán
ni muelas ni dientes⁴⁰.**

No Freixo (A Fonsagrada), cando caía un dente, tirábase no lume e pronunciábanse as seguintes palabras:

**Toma lumiño,
un dente velliño.
Traeme outro novo,
ben dereitiño
e ben feitiño⁴¹.**

3. OS COCHIZOS.

Tratábase dunha doenza consistente na abundante baba, que tiñan os cativos. O remedio para curala era levar ós nenos a unha fonte, na que se lles daba auga, mentres se dicían as seguintes palabras:

**Nesta fonte as rás
han esquecer
o que che fai o maiño.
Sanda cochizo do demo
e trágúenos a este miniño⁴².**

No concello de Chantada, os cuchizos era una infección bucal, que aparecía nos beizos e na lingua, consistente na aparición de graos e chagas nestas. Esta doenza curábase seguindo os seguintes pasos:

- 1.- Collíase un vaso de auga e unha moeda o un anel de prata.
- 2.- Collíase na man a moeda ou o anel e pasábase polo vaso de arriba a abaixo e de esquerda a dereita – en forma de cruz-.
- 3.- Dicíanse as seguintes palabras:
 - 3.1. Ó tocar a parte superior do vaso: **Cos poderes de Dios**
 - 3.2. Ó tocar a parte inferior “ “ : **e da Virxen María**
 - 3.3. Ó tocar a parte esquerda “ “ : **un padrenuestro**
 - 3.4. Ó tocar a parte dereita “ “ : **e un avemaría.**
- 4.- Rezábase unha salve.
- 5.- Logo volvíase a coller a moeda ou o anel de prata e introducíase na auga dicindo: **“Cuchizos ó monte”**.
- 6.- Finalmente tocábase a boca do enfermo e decíase: **“Platafina á fonte”**.

⁴⁰ CABADO LÓPEZ, Amadeo. De Carlín (Friol), de 77 anos.

⁴¹ FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, Otilia. Do Freixo (A Fonsagrada).

⁴² MANUEL. De Santiago de Gaios (Outeiro de Rei), 80 anos.

Este ritual levábase a cabo nove veces seguidas cada día, durante nove días consecutivos.

III. AS HERNIAS INFANTÍS.

A hernia é un tumor formado por un órgano ou parte del, que sae do seu receptáculo por unha cavidade natural ou accidental⁴³.

En San Martiño (Cabreiros) (Xermade), para curar a hernia, dicíase o seguinte ensalmo:

**Toma María,
aquí che traio (a fulano de tal),
para que Deus lle cure este mal,
para que llo cure,
e llo peche como llo ten que pechar.
Isto non é pola miña sabedoría,
é polo poder de Deus e da Virxe María⁴⁴.**

A continuación, rezábase un painoso.

En Riotorto, para sandar esta doenza, había que fender un carballo normalmente cerquiño e pasa-lo neno-a a través del; no ritual interviñan dúas mulleres, chamadas María, situadas cada unha delas a cada lado da fendedura; logo ámbalas dúas mulleres pasaban o meniño pola fendedura dun lado ó outro, mentres ían recitando o seguinte ensalmo:

Primeira María: **Toma María**
Segunda María: **¿E ti que me dás?**
Primeira María: **Eu douche a (nome da persoa)
para que Deus
lle sande este mal,
e o cure,
e o sande
e o poña cerrado
como el ha de cerrar⁴⁵.**

Logo, ataban a fendedura do carballo para que volvera a unirse

En Ferreira de Arriba (S. Xián de Freixo) (A Fonsagrada), empregábase o seguinte ritual para erradicar esta doenza: inicialmente facíase unha fendedura nun carballo novo; logo as persoas que ían participar na cerimonia –sempre debían ser os padriños do doente, agás en casos de morte– santiguábanse e pasaban ó neno nove veces pola fendedura, dicindo, cada vez que se pasaba ó cativo, a seguinte fórmula:

**Carballo,
cura a este neno**

⁴³ CARBALLEIRA ANLLO, Xose M^a, ARES VÁZQUEZ, Carmen, HERMIDA GULÍAS, Carme e outros. Ob. cit, páx. 1049.

⁴⁴ VIVERO RAMIL, Carmen. San Martiño (Cabreiros) (Xermade). De 74 anos.

⁴⁵ Informante de Riotorto.

**desta hernia.
Co poder de Deus
e da Santísima Virxen⁴⁶.**

Logo rezábase un padrenuestro e santiguábanse outra vez. Finalmente atábase o carballo para que volvera a unirse, habendo a tradición de que a medida que o carballo ía ligándose o cativo tamén ía curando.

En Landoi (Cazás) (Xermade), para sandar unha ernia levabábase a cabo o seguinte ritual: Nun carballo gallado, fendíase polo medio, sen que chegase a fendedura as puntas. Logo, os padriños, situados a ámbolos dous lados da fendedura pasaban ao cativo dun lado ao outro nove veces denantes de que saíse o sol no día de S. Xoán.

**San Juan bendito,
nos dé a sanidad,
nos quite a enfermidade,
polo poder que Dios téñ.
Un padrenuestro. Amén⁴⁷.**

IV. O FOGOSALVO.

O fogosalvo é unha doenza que aparece ó redor do ano, consistente nun círculo vermello, aparentemente de irritación, que ó pecharse produce, nalgúns casos, a morte do doente⁴⁸.

O doente debía estar en xaxún durante o proceso da curación ó igoal que o curandeiro; tamén era méster que estivese tumbado boca abaixo, mentres o sanador dícía a seguinte fórmula:

**Indo por un camiño
encontrei un home
e pregunteille:
¿ que é bo para o fogosalvo?
O home contestoume:
terra do terral
ou escupirlle nove veces⁴⁹.**

Ao rematar o ensalmo, cuspiáselle ao doente na zona afectada sen secala; logo, rezábase un padrenuestro e un avemaría. Este ritual debía realizarse durante nove días consecutivos.

En Cabreiros (Xermade), para sandar esta doenza, facíase alusión ao seguinte ensalmo:

**Indo por un camiño,
encontrei cun velliño,
e pregunteille:**

⁴⁶ FERNÁNDEZ DÍAZ, Inés. De Ferreira de Arriba (S. Xián de Freixo) (A Fonsagrada), 75 anos.

⁴⁷ MORADO PRIETO, Josefa. De Cazás (Xermade). 72 anos.

⁴⁸ LÓPEZ DÍEZ, Mercedes. De Lugo.

⁴⁹ “ “ “ “ “ .

¿Qué era bon pro fogosalvo?

Díxome:

**Unto sen sal,
terra do terral,
e saliva.**

**Estas son as tres cousas,
que curan este mal.**

**Polo poder que Deus ten
e a Virxen María. Amén⁵⁰.**

O ensalmo tiña que dicirse nove veces cada dúa durante nove días consecutivos. Ía acompañado dun painoso e unha avemaría. Durante a bendición, úsase unto sen sal, terra do buraco dunha toupeira e a persoa que menciona a fórmula devantita debe cuspir sobre os grans do fogosalvo.

En Suavila (S. Martín de Noche) (Vilalba), para expulsar este mal, as dúas persoas, que participaban no ritual, recitaban ó saír o sol e en xaxún as seguintes palabras:

**Nuestro Señor, S. Pedro y S. Pablo,
montes y valles veían arder,
dijo S. Pedro a nuestro Señor:**

¿ que es aquello Señor?

Es el fogosalvo.

¿ con qué se aplaca, Señor?

**Con la saliva del pecador,
(hai que escupir)
que no coma,
ni beba,
ni haga cosa,
que mal parezca.**

**Esto no es polo meu poder
nin pola miña sabiduría,
que é polo poder que Dios ten
e a Virxen María⁵¹.**

Esta cerimonia levábase a cabo nove veces ó día e durante nove días consecutivos.

No Viveiró (Muras), dicíase a seguinte pregaría para curar a enfermidade:

**Iba por un camiño adiante
e encontreime cun home
e pregunteille
que era bon para o fogosalvo.
Díxome: saliva en ayunas,
terra do terral,
grasa de coche sin sal.
Polo poder que Dios ten
e a Virxen María. Amén⁵².**

⁵⁰ GATO PARDO, Celsa. Cabreiros (Xermade). De 70 anos.

⁵¹ PARDO CASTRO Alicia. De Suavila (S. Martín de Noche) (Vilalba).

En Cabreiros (Xermade), collíase terra do camiño da igrexa, carne de cocho en unha candeia bendita dicindo as seguintes palabras:

**Indo por un camiño adiante,
atopei un home
e pregunteille
que lle había de facer ao fogosalvo.
Dixo que o circara cunha vela,
e cirqueino;
que o salivara,
e saliveino;
que lle dese grasa de cocho,
e deilla;
que lle botase terra do terral,
e botella.
Non é pola miña sabiduría,
que é polo poder
que Deus ten,
e a Virxen María. Amén⁵³.**

Nesta mesma parroquia, había outro ensalmo para sandar o fogosalvo:

**S. Pedro e Noso Señor,
polo mundo andaban.
Montes e vales viron arder.
¿Qué é aquilo, señor?
É fogo do pecador.
¿Con que se apaga, Señor?
Con saliva de pecador.
Non é polo meu poder,
que é polo poder
de Deus e da Virxen María. Amén⁵⁴.**

En Montecubeiro (Castroverde), para sandar a doenza, mencionábase o seguinte ensalmo:

**Indo por montes e herbais
víase arder,
e S. Pedro díxolle ó Señor:
¿Que é aquilo que se ve arder?
É o fogosalvo.
¿Con que se aplaca Señor?
Coa saliva da boca do pecador
para que non ande,**

⁵² DE LOMBERA HERMIDA, Arturo. *La explotación del ganado bravo en los montes de los municipios de Muras y Oural (Lugo)*. Formato de Archivo. Pdf /Adobe Acrobat. Pdf. de pontevedra.es/ga/103/fikrylwdmr.pdf.

⁵³ RAMOS, Laura. Cabreiros (Xermade), de 86 anos.

⁵⁴ RAMOS, Laura. Cabreiros (Xermade), de 86 anos.

**nin arda,
nin faga dano
que a Deus mal pareza.
Non é pola miña sabedoría
senón polo poder que Deus ten
e o da Virxe María⁵⁵.**

Logo botábase saliva na zona enferma e rezábase nove veces un painoso e unha avemaría.

Este ritual –ensalmo e oracións– usábase na parroquia de Corbelle (Vilalba)⁵⁶.

Na parroquia de Mourence (Vilalba), para expulsar o fogosalvo, pronunciábanse as seguintes palabras:

**S. Pedro e Nosa Señora,
montes e valles viron arder.
Díxolle S. Pedro a Nosa Señora,
¿que é aquilo señora?
O fogo silvestre.
¿Con qué se apaga?
Con saliva dun pecador,
que non haxa comido, nin bebido,
nin feito cousa mala.
Non é polo que eu son,
que é polo poder que Dios ten
e a Virxen María. Amén⁵⁷.**

Logo, a persoa que lee o ensalmo e o doente recitan un Painoso e unha Avemaría. Este ritual ten que realizarse nove días seguidos á mesma hora.

No concello de Mondoñedo, para expulsar a doenza, poñíanlle ao doente na man esquerda un prato con terra, e na dereita unha navalla aberta, e, facendo coa navalla unha cruz na terra do prato, ao dicir: Na terra te boto, debía mencionar o seguinte ensalmo:

**Santa Apolacia
tres fillas tiña:
Unha urdía,
outra roía,
y-outra, pol-a auga íba.
Eisí como estas palabriñas
son verdade,
non luzas,
non comas,
non probalezas,
nin roezas,
nin fagas cousas,**

⁵⁵ Informante de Montecubeito (Castroverde).

⁵⁶ Primitiva. De Corbelle (Vilalba). 81 anos.

⁵⁷ PORTO PAZ, Alicia. Mourence (Vilalba). De 75 anos.

**que mal parezas.
Cóstote e n-a terra te boto,
pol-o poder que Dios tén
y-a Virxen María. Amén⁵⁸.**

Na parroquia de Candamil (Xermade), empregábase o seguinte ensalmo para sandar a enfermidade:

**Pasando por Montes Cervades,
se vía arder.
¡Señor ¡ ¿Qué es lo que se ve arder?
El fogosalvo.
¿Con qué se aplaca Señor?
Con saliva de la boca del pecador.
¿Para qué?
Para que no arda, nin coma,
nin faiga daño que mal pareca.
Non é pola miña sabiduría,
sino pola de Dios
y la de la Virgen María⁵⁹.**

Logo, rezábanse nove Ave marías e nove painosos.

Na Balsa (Muras) dicíase a seguinte fórmula para curar a enfermidade:

**Indo por un camiño adiante,
encontrei un home
que non conocía
e preguntelle:
¿Qué menciña me daba
para o fogosalvo?..
Díxome:
Terra dun terral,
nunca dese pan,
grasa sen sal,
saliva sagrada en ayunas
e unha vela bendita⁶⁰.**

Este ensalmo había que recítalo dez veces ó día, o saír o sol, e durante dez días consecutivos; logo rezábase un painoso, unha avemaría...

En Burgás (Xermade), dise o seguinte ensalmo para sandar o fogosalvo:

**Indo por monte e herbais
víase arder,
e San Pedro díxolle ao Señor:**

⁵⁸ LENCE SANTAR, Eduardo. *Etnografía mindoniense*, Santiago de Compostela: Edición de Armando Requeixo. Follas Novas, 2000, páx. 70.

⁵⁹ MORADO ARES, María Josefa. De Candamil (Xermade). 70 anos.

⁶⁰ PARDIÑO TRASTOI, Virginia. Da Balsa (Muras), 86 anos.

- **Que é aquilo que se ve arder?
É o fogosalvo.**
- **¿Con qué se aplaca, Señor?
Coa saliva da boca do pecador,
para que non ande, nin arda,
nin faga dano que a Dios mal pareza.
Non é pola miña sabiduría,
senón polo poder que Dios ten
e o da Virxen María. Amén⁶¹.**

Rézase durante nove días. Ao rematar de dicir estes versos, bótase saliva na zona enferma e recítanse nove Painosos e nove Avemarías.

En Vilapedre (Vilalba), para sandar a doenza usábase o seguinte remedio. Ó inicio íase na procura de terra virxe, grasa de lechón macho e cuspe en xaxúns. Cada vez que se colla un dos materiais citados ahí que facer o sinal da cruz. Logo, a persoa que leva a cabo o ritual debe de cuspir, dun xeito feble, en toda a zona afectada. A continuación a grasa de lechón úntase na terra virxe, e ponse na zona afectada, momento no que se realiza unha cruz por riba da mesma. A oración que se recita mentres se leva a práctica do ritual é como sigue:

**Indo por un camiño adiante,
encontrei un home
que non coñecía.
Pregunteille:
¿Que menciña me daba
para o fogosalvo?
Díxome:
Saliva sagrada en ayunas,
grasa de porco macho
e terra dun terral
que nunca dese pan.
Non é polo meu poder,
é polo que Dios ten
e o da Virgen María. Amén⁶²**

Esta cerimonia tiña que facerse durante nove días seguidos, e cada día durante nove veces. Ao rematar a oración, pronunciábase un Padrenuestro, unha Salve e una Avemaría. Unha vez que concluía o ritual, decíase a seguinte oración para rematar a bendición do Fogosalvo.

**A Virxen María o- a reciba no ceo,
entre todas as cousas do mundo.
Bendito y alabado sea el Santísimo Sacramento
del altar (Facer o sinal da cruz)”**

En Piñeiro (Xermade), para sandar o fogosalvo, dicíase nove veces ó día e durante nove días seguidos as seguintes palabras:

⁶¹ PAZ FERNÁNDEZ, Josefa. De Burgas (Xermade), 78 anos.

⁶² BALSEIRO OROSA, Edelmira. De Vilapedre (Vilalba), 79 anos.

**San Pedro e o Noso Señor
iban a correr por montes e valles.
Díxolle San Pedro ó Noso Señor:
-¿Qué es aquilo que va allí?
E contestou:
Es el perro del fogo salvo.
Vamos a matarlo.
-¿Con qué lo mataremos?
Con palabras do varón
e saliva do pecador.
Mátote, fogosalvo;
que morras e non envivezas,
non fagas cousa
que a Dios mal lle pareza,
nin andes adiante,
nin subas arriba.
Non é pola miña sabiduría,
é polo poder de Dios
e o da Virxen María.
Un Padrenuestro
e unha Avemaría⁶³.**

En Muras, para curar o fogosalvo, mencionábase o seguinte ensalmo nove veces seguidas durante nove días consecutivos:

**Indo por un camiño,
encontreime con un home,
que non coñecía,
pois nunca antes vira.
Pregunteille:
¿Qué era bó para o fogosalvo?
E díxome:
Terra do terral,
grasa sen sal,
e saliva bautismal.
Polo poder que Deus ten
e a Virxe María. Amén”⁶⁴.**

Ao rematar o ensalmo rezábase un painoso e unha avemaría.

En San Martiño (Cabreiros) (Xermade), para sandar o fogosalvo, pronunciábanse a seguinte fórmula:

**Iba San Pedro, San Pablo
y Nuestro Señor,
por montes y valles,
que veían arder.**

⁶³ MANUELA. De 70 anos. Piñeiro (Xermade).

⁶⁴ PITA OROSA, Raquel. Muras. De 45 anos.

**¿Qué es aquilo, Señor?
Es el fogosalvo.
¿Con qué se apaga el fogo salvo, Señor?
Con la saliva de la boca del pecador.
Que haga como la llaga de San Longino,
que no come, ni cala, nin crece,
ni haga cosa a Dios,
que mal parezca.
No es por mi sabiduría,
que es por el poder de Dios
y de la Virgen María⁶⁵.**

A continuación, rezábase un painoso e un avemaría tres veces cada día durante nove días consecutivos.

En Os Carballás (Candamil) (Xermade), para sandar o fogosalvo, facíase alusión nove veces ao día durante nove días consecutivos ao seguinte ensalmo:

**San Pedro e o Noso Señor,
ambos por un camiño van,
díxolle San Pedro ó Noso Señor.
¿Qué é aquilo que se ve arder, Señor?
É o fogosalvo.
¿Con qué se apaga, Señor?
Coa saliva da boca do pecador.
Para que non coma, nin doia,
nin arda, nin pique,
nin creza, nin fortaleza,
como as feridas de San Leunjinio,
que o terceiro día estiveron curadas.
Isto non é pola miña sabedoría,
é pola de Deus e a Virxe María”⁶⁶.**

O ensalmo vai acompañado de nove painosos e nove avemarías. Por outra banda, todo o ritual que acabamos de mencionar era mester levalo a cabo denantes do mencer e en xaxún.

V. A ERISPELA.

É unha enfermidade infecciosa producida por estreptococos, caracterizada principalmente pola presenza de erupcións cutáneas e un estado febril⁶⁷.

En Ramelle (Friol) para sandar esta doenza, chamada “decipela” empregaban o seguinte ensalmo:

⁶⁵ VIVERO RAMIL, Carmen. San Martiño (Cabreiros) (Xermade). De 74 anos.

⁶⁶ ÁNGEL. Os Carballás (Candamil) (Xermade). De 75 anos.

⁶⁷ CARBALLEIRA ANLLO, Xose M^a, ARES VÁZQUEZ, Carmen, HERMIDA GULÍAS, Carme e outros. Ob. cit, páx. 806.

**Uzarón, uzarón,
sangue, decipela e saltón,
bendígate S. Pedro,
bendígate S. Juan,
bendígate cantos santos
na cruz están.
Que te vexas tan seca
como a fol de oliva,
en poder de Deus e da Virxe María.
Un padrenuestro e un avemaría”⁶⁸.**

En Nodar (Friol), para curar as úlceras que tiñan unha identificación moi clara coa erisipela –nesta comunidade decipela– usábanse as seguintes palabras:

**Ulcera, ulcerón,
decipela con saltón,
vaite de aí,
que o obispo sagrado
pasou por aí.
Coa axuda de Deus
e da Virxen María,
un padrenuestro
e un avemaría”⁶⁹.**

Na comunidade de Montecubeiro (Castroverde), utilizábase a seguinte oración para expulsar a enfermidade.

**Disípela blanqueal,
disípela negreal;
non caves,
nin faszolezas,
nin fagas cousas
que mal pareza.
Fai como o mal de S. Quintín,
que nin cavou,
nin faszoleceu
nin fixo cousa
que mal pareceu.
Non é polo meu poder
nin pola miña sabedoría,
que é polo poder
que Deus ten
e a Virxe María.”⁷⁰.**

Este ensalmo dicíase dez veces e logo tamén se rezaba un painoso a S. Roque.

⁶⁸ BARREIRO CARREGAL, Carmen. De Ramelle (Friol).

⁶⁹ CASTRELO GRANDÍO, Elvira. De Nodar (Friol).

⁷⁰ Informante anónimo de Montecubeiro (Castroverde).

En Grolos (Guntín), empregábanse as seguintes palabras para afastar a doenza:

**Bendiga a Sta. María,
bendiga a S. Pedro
y a todos los que en la corte celestial
de los cielos están,
que non medre,
nin creza,
nin resulte dano
que mal pareza.
Co poder de Deus
e da Virxe María,
un padrenuestro
e un avemaría⁷¹.**

En Ligonde (Monterroso), para sandar a doenza, recitábase o seguinte ensalmo durante cinco días consecutivos.

**Eres úlcera, ulcerón,
disípela, dicipelón,
dale con mal albar,
dale con salitre del mar,
dale con agua de la fuente eternal,
dale en los pies,
dale en el rabo,
dale en la cabeza,
para que nunca máis lle medre nin crezca.
Pola gracia de Dios y de la Virgen María,
un padrenuestro y un avemaría⁷².**

En Lousada (Xermade), dicíanse as seguintes palabras:

**Pedro e Pablo foron a Roma,
e encontraron a Jesucristo.
Díxolles Jesucristo:
¿Qué hai alá Pedro e Pablo?
Eles contestaron.
Hai moitas enfermidades de disípela
e outros males.
Pois volvede alá,
e curáde a disípela con aceite,
oliva e lá de ovella viva.
Polo poder de Deus,
e da Virxe María⁷³.**

A continuación, rezábase un painoso e unha avemaría. Ao mesmo tempo aplicábase e lá sobre as manchas que había na pel.

⁷¹ LÓPEZ, Angelina. De Grolos, 71 anos..

⁷² VILA VILA, Aurita. De Ligonde (Monterroso).

⁷³ PILAR. Lousada (Xermade). De 45 anos.

No concello de Guitiriz para curar a enfermidade había que enxabonar ó doente –cun anaco de xabón virxe– a fronte e o peito; logo mencionábanse as seguintes palabras:

**Dicípela que viñeches
un día de lúa chea,
tés que morrer sin ir dar
a outra persoa da terra.
A Virxe María me axude
e tamén o Nazareno
e os dous me dean poder
para sanar a este enfermo⁷⁴.**

En Vilamaior (Novelúa) (Monterroso), para erradicar esta doenza, bótase un pouco de aceite nunha cunca e, cunha pluma dun galo, mollada nese aceite, fanse círculos sobre o lugar onde está a doenza, recitando ó mesmo tempo as seguintes palabras:

**Decipela vai para o monte,
decipela vai para a serra,
coa axuda de Dios
e da Virgen María,
un padrenuestro
e un avemaría⁷⁵.**

En Carballo (Friol), para sandar a disípela, hai que facerse en primeiro termo cunha ramiña de uz, cinza e sal. Logo, nunca cunca mistúranse a cinza e o sal, e cunha ramila de uz untada na mezcla, realízase unha cruz na cara da persoa afectada, mentres se recita unha oración seguida dun Painoso e un Avemaría.

**Dicípela mal de muela,
de humor saltador,
vete a la orilla del mar,
no dejes gallo cantor,
que en tu casa te han de dar.
Con la ayuda de Dios
y de la Virgen María,
un Padrenuestro y un Avemaría⁷⁶.**

Este ritual lévase a cabo durante nove días, e cada día nove veces.

VI. AS ÚCERAS.

Trátase dunha ferida ou lesión nos tecidos orgánicos que presenta unha difícil cicatrización⁷⁷. Ás veces esta doenza estaba ligada a erisipela como unha das súas manifestacións.

⁷⁴ VERES, Rogelio. De Guitiriz, 77 anos

⁷⁵ ALBOR VÁZQUEZ, Herminia. De Vilamaior (Novelúa) (Monterroso), de 76 anos.

⁷⁶ FERREIRO DEVESA, José. De Carballo (Friol), 68 anos.

⁷⁷ CARBALLEIRA ANLLO, Xose M^a, ARES VÁZQUEZ, Carmen, HERMIDA GULÍAS, Carme e

Na parroquia de Aspai (Outeiro de Rei) para erradicar a enfermidade levábase a cabo o seguinte ritual: collíase unha taza con auga e sal, mollábase un ramo de uzalbal(r) nesa taza e logo, con ese ramo, bendicíase a ferida mentres se citaba o seguinte ensalmo:

**Lázaro na súa fonte está;
moitos gritos e llantos dá.
Ven a Nosa Señora e preguntoulle:
¿Ti que téis Lázaro?
Eu que hei ter miña Señora,
ucera e e uzarón, fogo
e todos cantos males son.
Bendíceo Lázaro.
Eu non sei miña Señora.
Eu che aprenderei.
Dalle con uzalbar, sal do mar
e auga da fonte termal.
Dalle nos pés e dalle na cabeza
para que nunca máis che apareza.
Pola gracia de Dios e da Virxe María,
un padrenuestro e un avemaría⁷⁸.**

En Montecubeiro (Castroverde) para sandar a enfermidade realizábase a seguinte cerimonia: collíase unha cunca de auga e botábanse tres areas de sal, tres follas de ortigas e tres ramiñas de silveiras atadas; logo bendicíase ó doente da cabeza ós pés e viceversa dicindo as seguintes palabras:

**¿De que dependes úcera?
De cinzas mil.
Vente á fonte minal
con tres areas de sal,
tres de ortigal
e tres de silval,
para que non comas,
nin ardas, nin medres.
Polo poder que Deus ten
e da Virxe María⁷⁹.**

Finalmente rezábase un painoso e un avemaría.

Na parroquia de Carballo (Friol), para a bendición da úlcera úsase o seguinte material: unha ramiña de uz, cinza e sal.

O proceso de utilización deste material na persoa afectada realízase do seguinte xeito:

En primeiro lugar, nunca cunca misturanse a cinza e o sal. Logo, cunha ramiña de uz untada na mezcla, faise unha cruz na cara da persoa afectada, mentres se dice a seguinte oración, seguida dun Painoso e unha Avemaría.

outros. Ob. cit, páx. 1920.

⁷⁸ VÁZQUEZ, Josefa. De Aspai (Outeiro de Rei), 83 anos.

⁷⁹ Informante anónimo de Montecubeiro (Castroverde).

**S. Lázaro en Fonte Fría
estaba con grandes berros e voces daba;
e pasou por alí Nuestro Señor Jesucristo,
e preguntoulle: qué haces aquí Lázaro,
el respostou: que he de hacer,
estoy cargado de úlcera e ucerón
e outros males que eu non sei que males son.
Pues toma Lázaro uzabar e cinza de tras de teu lar
e coutarás a úlcera e ucerón e outros males
que eu non sei que males son,
para que seque como el carbón
y para que al tercer día esté tan seco
como el sal en el agua fría.
Con la ayuda de Dios y de la Virgen María,
Un padrenuestro y un Ave María⁸⁰.**

Na parroquia de Ponte Merce (Antas de Ulla), curaban as úceras cun composto de sal, carbóns do lar e o seguinte ensalmo:

**Lázaro, ¿que fas nesta peña?
Estou aquí para a úlcera sanar.
Lázaro, ven á casa.
Busca tres areiñas de sal,
tres carbóns do lar
e auga da fonte termal.
Esta úlcera ha de pasar,
primeiriño polos pés,
e, logo, pola cabeza,
para que esta mal non creza,
e desapareza⁸¹.**

Este ritual ten que facerse durante tres días, e cada día tres veces.

No concello de a Fonsagrada, para sandar a úlcera, botábanse nun prato de fresno nove cabezas de ortigas y nove areas de sal,e, logo, facíanse varias cruces y varios círculos sobre o corpo do neno, ao mesmo tempo que recitaban a seguinte oración:

**Sal de ortigas
ortiga de ortigal,
márchate, úlcera
proteu lugar,
que nin crezas
nin avivezas,
nin fagas cousas
que mal parezas.
Pol-o poder de Dios
e da Virxe María.**

⁸⁰ FERREIRO DEVESA, José. De Carballo (Friol), 68 anos.

⁸¹ PORTOMEÑE GARCÍA, Francisco. De Ponte Merce (Antas de Ulla). Máis de 70 anos.

Un padrenuestro y un avemaría.⁸²

⁸² RODRÍGUEZ LÓPEZ, Jesús. *Supersticiones de Galicia y preocupaciones vulgares*, Lugo: Ed. Celta, 5ª ed. 1971, páx. 125.